

Літературознавство

УДК 821.16.2.09

Олена ВОВК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) lindaswolfs@gmail.com

ЕМОЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИТЯЧИХ ОПОВІДАнь ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми у творчості В. Винниченка – психологізму, що розглядається на матеріалі дитячих оповідань. При цьому увага акцентується на визначенні своєрідності вираження внутрішнього світу особистості, її психічного стану. Визначено особливості психологічного зображення характерів, розкрито механізм дії таких засобів їх творення, як портрет, внутрішнє мовлення, діалоги, монологи.

Ключові слова: психологізм, дитяча проза, твори про дітей і для дітей, «бунтуюча особистість».

Літ. 13.

Olena VOVK,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of Ukrainian literature and literary theory
Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) lindaswolfs@gmail.com

EMOTIONAL POTENTIAL V. VYNNYCHENKO'S CHILDREN STORIES

The article deals with the actual problem in the V. Vynnychenko work – psychology, considered the children stories material. This definition focuses on originality expression of the individual inner world, her mental state. The features of characters mental images, revealed the mechanism of creation means action as portrait, inner speech, dialogues, monologues.

Keywords: psychology, children fiction, works of children and for children, «rebellious personality».

Ref. 13.

Елена ВОВК,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской литературы и теории литературы Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) lindaswolfs@gmail.com

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ДЕТСКИХ РАССКАЗОВ В. ВИННИЧЕНКО

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы в творчестве В. Винниченко – психологизма, что рассматривается на материале детских рассказов. При этом внимание акцентируется на определении своеобразия выражения внутреннего мира личности, ее психического состояния. Определены особенности психологического изображения характеров, раскрыт механизм действия таких средств их создания, как портрет, внутренняя речь, диалоги, монологи.

Ключевые слова: психологізм, дитяча проза, произведения о детях и для детей, «бунтующее личность».

Лит. 13.

Постановка проблеми. В українському літературознавстві останніх десятиліть спостерігається посилені інтерес до художньої спадщини Володимира Винниченка. Винниченко-письменник починався з бунту проти архаїчних мистецьких форм, передусім – етнографічно-побутової традиції. Він прийшов у літературу в той момент, коли відбувалася глобальна перебудова мистецьких виражально-зображальних систем, викликана потребою в нових засобах, які давали змогу більш інтенсивного художнього осягнення внутрішнього світу людини.

Уже на межі XIX – XX століть стало очевидним, що український реалізм набув нових ознак. Значно зросла увага письменників до внутрішнього «Я» людини, збагатився сам психологічний інструментарій, за допомогою якого розкривалися характери героїв. В. Винниченко чітко усвідомлював цю тенденцію, що яскраво віддзеркалилося в його малій прозі. З одного боку, вона була продовженням традицій національної класичної літератури, з іншого – тяжіла до засад і практики західноєвропейської літератури. Новаторство малої прози В. Винниченка виявилось в тому, що, зберігаючи канонічну систему літературних видів і жанрів, письменник надавав нового змісту традиційній формі. Визначальною рисою його стилю став неореалістичний психологізм. Підтвердженням цього є й дитяча проза В. Винниченка. Протягом двох останніх десятиліть до творчого доробку В. Винниченка дослідники зверталися досить активно. У поле зору неодноразово потрапляла й дитяча проза письменника. Назвати «дитячий» блок творів визначальним для митця було б, звичайно, перебільшенням, але й визнавати його периферійним немає підстав.

Щирість, глибина осмислення дитячого світу, досконала літературна техніка ставлять твори письменника про дітей в один ряд із доробком визнаних майстрів жанру – М. Коцюбинського, В. Стефаника, Б. Грінченка, С. Васильченка.

Однак твори В. Винниченка про дітей і для дітей опинилися мовби в «затінку» драматургії, романістики та новелістики письменника. У літературознавстві 1990-х рр. певна увага приділялася їм лише в оглядових працях. Поряд з тим оповідання В. Винниченка 1910-х рр. («Федько-халамидник», «Кумедія з Костем», «Бабусин подарунок», «Білесенька», «Стелися, барвінку, низенько...» та ін.), а також новели зі збірки «Намисто» (1924) цілком заслуговують на окреме дослідження, оскільки їх роль й у творчості письменника, і в історії української дитячої літератури вельми значна.

Аналіз досліджень. Проблема творення дитячих характерів у прозі В. Винниченка досліджувалася у працях Л. Дем'янівською, Л. Малець, Н. Скобелевою-Сологуб, О. Чепурком, Л. Богачевською, О. Ковальчуком, А. Ситченком, І. Одинець, Т. Яценко, В. Черній. Разом з тим цілий ряд аспектів дитячої прози В. Винниченка потребує додаткової уваги літературознавців.

Мета статті – здійснити аналіз проблеми психологізму дитячих творів В. Винниченка як у теоретичній, так і в конкретно-індивідуальній площині.

Виклад основного матеріалу. Художні образи здебільшого впливають на емоційну сферу суб'єкта сприймання. Почуття, що виникають внаслідок взаємодії суб'єкта із твором мистецтва, є складними і багатограними. Беручи до рук художній твір, читач прагне дістати естетичну насолоду, пізнати нові явища, закономірності суспільного життя чи світу, природи, глибше заглянути в потаємні «куточки» серця людини, збагнути її сутність.

Естетичні потреби людини, які, на відміну від фізіологічних, не є вродженими, здебільшого задовольняються шляхом сприймання творів мистецтва. Характер емоцій суб'єкта в процесі сприймання художнього твору зумовлюється його змістом, художніми якостями, умовами сприймання, в тому числі підготовленістю людини.

Характер і роль почуттів, що виникають у процесі сприймання художнього твору, залежать від того, наскільки логіка розвитку художніх образів відповідає уявленням сприймаючого, від взаємозв'язку образів, тих обставин, які зумовлюють розвиток характерів героїв, тих «перешкод», що постають перед ними. Школяр читаючи твори художньої літератури обов'язково «стає» на бік одних героїв і «веде боротьбу» поруч з ними проти інших. «Потреби» героїв твору, за яких він вболіває, немов зливаються з його власними потребами, а їхні дії він переживає, як переживав би свої.

Почуття викликаються наочністю, цілісністю, конкретністю і взаємодією художніх образів. Виникнення почуттів та їхня активна роль в процесі сприймання органічно зв'язані із фантазією, уявою, пам'яттю [4, 14].

У процесі сприймання художнього твору емоційна сфера суб'єкта може виявити різну активність. Це зумовлюється зокрема його настроєм, який в емоційному житті людини відіграє величезну роль. Один і той же твір може сприйматись по-різному в залежності від настрою суб'єкта. Настрій видозмінює сприймані картини, посилює симпатії до одних образів і антипатії до інших. Почуття, що виникають в процесі сприймання художнього твору бувають різні за глибиною, силою, стійкістю, інтенсивністю й активністю. Це залежить насамперед від змісту художнього твору, а також від того, наскільки повно і конкретно зображені явища.

Значний емоційний потенціал мають твори Володимира Винниченка, присвячені дітям. Винниченко виступає майстром витонченого психологізму, що відрізняє його оповідання від подібних Грінченка, Васильченка, Коцюбинського, Стефаника. Він – майстер динамічної сюжетної розповіді, проникливого бачення суспільної та індивідуальної психології людей, його мова – метафорична, пейзажі – колоритні. Авторські слова хвилюють, бентежать душі читачів, тримають їх у напруженні під час всіх перипетій розгортання сюжету.

Пізнання світу дитинства у письменника нерозривно пов'язане з історією суспільства та його самосвідомістю. Автор не оминає увагою соціальний статус дитини, способи її життєдіяльності, стосунки з дорослими. Але передусім письменник заглиблюється у власне стихію дитинства, внутрішній світ маленької людини, її моральні випробування, сприйняття дорослого світу, що дає підстави кваліфікувати перелічені твори як психологічну прозу й говорити про художнє новаторство автора.

У своїх творах письменник приділяє багато уваги розкриттю внутрішнього світу героїв, його цікавлять неординарні характери, емоції, настрої. Для Винниченка-прозаїка притаманний ліризм, філософська наповненість творів, ретельне дослідження психологічних загадок. Герої приваблюють дитячою чистотою, відкритістю до сприйняття прекрасного, світлого, неординарним поглядом на світ. Героями творів письменника виступають здебільшого незвичайні діти. Вони по-своєму сприймають реальність, часом загострено реагують на ситуації, що випробовують їхнє «Я» [9, 1].

Винниченко часто аналізував підсвідомі першопричини поведінки людей, їхні інстинкти, соціальне та біологічне у вчинках. Такою є історія «паршивого байстрюка», абсолютно не потрібного для оточення, яке переростає в трагедію, що змушує замислитись і героїв твору, й читачів.

Тема долі дитини – «байстрюка», розкрита в оповіданні «Кумедія з Костем», на час її виходу з друку (1910) була вже далеко не новою. Адже від появи Шевченкової «Ка-

терини» та інших творів минуло понад сто років. Проте Винниченко зумів по-своєму майстерно відбити соціальні та моральні болячки суспільства, не через прямий осуд конкретних винуватців народження «байстрюків», а завдяки розкриттю обставин життя й психології самих жертв.

Як і в оповіданні «Федько – халамидник», письменник починає з категоричної нібито думки про свого головного героя: «Це був розбишака – халамидник», «З Костем сталася чудная кумедія»; «Се був кумедний-таки хлопець», вся «кумедність» якого полягала в тому, що він, непривабливий, з «ріденькими, гостренькими» зубами, «нізащо не кусався», коли його били [3, 207].

Рядок за рядком письменник розкриває нам, що за Костевою непривабливістю, відчайдушністю та дещо викличною поведінкою криються біль, прагнення мати хоч одну рідну душу на доказ того, що він – не «байстрюк». Автор не обминає суто натуралістичних деталей в показі поведінки й зовнішності Костя: він схожий на «забитого, боязкого собаку», що вишкіряє зуби й гарчить в обличчя кожному, хто насміхається з нього. Чи не гірка іронія і протест проти безправного становища дитини звучить в рядках: «Як його вже не били і хто вже його не бив: і ланові, і кухарки, і скотарі, і свинопаси, ні за що не плакав! Уже й на парі йшли не раз, не заплаче, таки ж... Його так і прозвали за це «кам'яним виродком». Звичайно, «кам'яного виродка» не жаліли й діти.

А проте, коли Кость дізнався про свого батька, в нього прокидаються якісь надії, а згодом – дивна ніжність до недопалка, що побував у руках його батька-пана; Кость судомно тримає у руках його як найдорожчу в світі річ («То татове! «), яка хоч якось пов'язує його з батьком. З тим недопалком у руці він і помирає, з тим недопалком Костя і поховують. Спроба кухарки забрати недопалок несподівано викликала сльози, «як горох» – вони, як усі оті «хр-р-р!» розкривають читачеві глибокий розпач «впертого» підлітка від усвідомлення власної «нічийності». Твір пройнятий протестом проти нелюдського в людях і співчуття до «кумедного» Костя.

Є у Винниченка оповідання про трагічну долю бешкетника-лідера «Федька – халамидника», який був не менше шибайгологою, а й чесною, благородною людиною.

Винниченко – реаліст уміє одразу виділити провідну рису свого героя: «Спокій був... ворогом» Федька, «з яким він боровся на кожному місці» – це є ключем до розуміння його «гріхів»: перекидання діжок з водою, ламання хаток, відбирання змію тощо. Федько ходить «руки в кишені», «картуз набакир», «чуб йому стирчком», «очі хутко бігають», під час поєдинок одяг на ньому «весь мокрий», «чобітки аж порижіли од води, шапка в болоті» [3, 156]. Навіть якби автор не дав оповіданню таку назву, промовистої характеристики не треба.

Невипадково дослідник С. Єфремов відзначив, що однією з головних рис портрета у Винниченка є очі [7, 290]. Справді, коли Федько задирається до дітей, «очі його хутко бігають» – від під'юджування Толі «очі стали такі чудні, гострі»; у хворого Федька в очах «стояли дивні жовті й зелені плями». Через майже непомітні деталі розкрито привабливі риси Федька: він попереджає про свої вчинки, а коли його карає батько, «не плаче, не проситься, е обіцяє, що більше не буде», в усьому відразу признається, ні на кого не перекладаючи власну провину. Навіть перебирає на себе провину Толі, хоча той і думає зневажливо про свого товариша з бідної робітничої околиці. Тому «босявка» й «халамидро» є улюбленцем хлопців, які в критичні хвилини називають його не інакше, як «Федя». А коли Федько переходить річку, його однолітки «починають од щастя пиццати, боротись, кидати камінням у кригу» [3, 158].

Оповідання закінчується якимись на диво страшними своєю буденністю словами про смерть Федька: «на кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка,

Стьопа і Гаврик плакали навзрид». Як бачимо, жодної авторської оцінки. Оце і є найвища майстерність в зображенні людської психології. Так само майстерно через економні художні засоби постають й інші підлітки в оповіданні, передусім Толя. Думки цієї «благородної», як сказано, дитини, далеко не благородні: «Мурло репане», «його папа багатий от і все»; Толі хотілося б, щоб усі з Федька сміялися. Раннє і, мабуть, остаточно моральне спустошення цієї нечесної боягузливої дитини показано в фіналі, коли Толя, не почувавши й трохи власної провини за смерть Федька, з цікавістю роздивляється його похорон і, перекутившись на одній нозі, біжить гратися Федьковим чижиком.

Недарма С. Черкасенко у схвальній рецензії на видане оповідання називав Винниченка «чудовим майстром», який «виявив себе прекрасним глибоким психологом, як і завше» [2, 4].

«Федько – халамидник» має велике виховне значення не тільки для дітей, а особливо в наші часи жевріння, кволості, занедбаності й обпльовування цінностей, властивих вдачі героїчній.

Висновки. Дитяча проза В. Винниченка 1910-х – початку 1920-х засвідчила рух української прози у напрямі неореалізму з характерною для нього «абсорбцією» модерністичних новацій і можливостей. Соціальне в неореалістичній прозі постає крізь призму психологічного, – і саме в цьому полягає сутність новаторства письменника як дитячого прозаїка.

У центрі дитячих оповідань митця найчастіше постає «бунтуюча особистість», тобто дитина, для якої надзвичайно важливим є процес утвердження власного «Я», власних моральних, поведінкових цінностей. Сюжети оповідань В. Винниченка будуються нерідко на екстравагантних викликах дітей – обставинам і оточенню, їхній боротьбі за право бути не таким, як усі, всупереч страхом, образам і приниженню.

В. Винниченка цікавить сама психологія бунту юної душі. Цей феномен відтворюється ним у межових ситуаціях, пов'язаних із ризиком, випробуваннями, спалахами дитячого максималізму чи ображеної гордості.

Вірний своїй творчій установці на поглиблений психологізм, В. Винниченко активно використовує складний психологічний інструментарій художнього зображення героїв. У нього домінують динамічні портрети; «видима мова почуттів» зорієнтована на розкриття «діалектики душі», блискавичного перебігу душевних станів.

Оскільки Винниченка-психолога найбільше цікавить «дитина бунтуюча», то це накладає відбиток на характер діалогів у його творах – їх питома вага винятково велика. Вони майже вільні від авторських ремарок; з-поміж діалогів переважає тип діалогудвобою, психологічного поєдинку, звідси – їх напруженість, драматизм. Так само важливими є взаємодоповнюючі діалоги й діалоги-переконання. Значна кількість діалогів зближує дитячу прозу митця з драмою (як літературним родом). Таким чином виявляється драматургічність як риса художнього мислення письменника.

Важливі художні завдання у дитячих оповіданнях В. Винниченка виконує внутрішнє мовлення і такі його різновиди, як невласне пряме мовлення та внутрішні монологи. Мистецтво внутрішнього монологу повніше виявилось в романістиці письменника; у дитячій прозі він активніше вдається до невласне прямого мовлення.

Комбінації психологічних засобів характеротворення дають В. Винниченку можливість оригінально відтворювати складні душевні стани, загадки й парадокси вчинків його героїв, болісні процеси соціалізації особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болюх О. Мовна майстерність Володимира Винниченка у зображенні внутрішнього світу героїв / О. Болюх // Культура слова : Міжвуз. зб. – К., 1993. – Вип. 44. – С. 20–24.
2. Винниченко В. Намисто : Оповідання / В. Винниченко. – К. : Веселка, 1989. – 380 с.
3. Винниченко В. Вибрані твори / В. Винниченко. – К., 1991. – 370 с.
4. Винниченко Р. Як писав свої літературні твори Володимир Винниченко / Р. Винниченко // Україна. – 1992. – № 10–11. – С. 14–15.
5. Гнідан О. Володимир Винниченко. Життя, діяльність, творчість : навч. пос. [для студ.-філол.] / О. Гнідан, Л. Дем'янівська. – К., 1996. – 256 с.
6. Гриценко Т. Грані таланту Володимира Винниченка / Т. Гриценко // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 35–38.
7. Єфремов С. Володимир Винниченко / С. Єфремов // С. Єфремов. Історія українського письменства. – 1989. – Т. 2. – С. 290–298.
8. Жулинський М. Голгофа українця Володимира Винниченка / М. Жулинський // Володимир Винниченко. Заповіт борцям за визволення. – К., 1992. – 123 с.
9. Малець Л. Світ дитячої душі у творчості Володимира Винниченка (за матеріалами збірки «Намисто») / Л. Малець // Українська мова та література. – 1997. – № 4. – С. 1–2.
10. Панченко В. «Бо я – українець» : Передмова / В. Панченко // Володимир Винниченко раб краси. – К. : Веселка, 1994. – С. 3–21.
11. Панченко В. «Я хочу собою возвеличити укр.....» : Риси психологічного портрета Володимира Винниченка / В. Панченко // Березіль. – 1997. – № 11–12. – С. 155–167.
12. Скобелева-Салогуб Н. Володимир Винниченко : про дітей і для дітей / Н. Скобелева-Салогуб // Слово і час. – 1999. – № 7. – С. 60–67.
13. Ткачук Г. Уроки зустрічі з книгою / Г. Ткачук // Початкова школа. – 1997. – № 6. – С. 24–28.

REFERENCES

1. Boljuh O. Movna majsternist' Volodimira Vinnichenka u zobrazhenni vnutrishn'ogo svitu heroiv / O. Boljuh // Kul'tura slova : Mizhvuz. zb. – K., 1993. – Vip. 44. – S. 20–24.
2. Vinnichenko V. Namisto : Opovidannja / V. Vinnichenko. – K. : Veselka, 1989. – 380 s.
3. Vinnichenko V. Vibrani tvori / V. Vinnichenko. – K., 1991. – 370 s.
4. Vinnichenko R. Jak pisav svoi literaturni tvori Volodimir Vinnichenko / R. Vinnichenko // Ukraina. – 1992. – № 10–11. – S. 14–15.
5. Gnidan O. Volodimir Vinnichenko. Zhittja, dijalnist', tvorchist' : navch. pos. [dlja stud.-filol.] / O. Gnidan, L. Dem'janivs'ka. – K., 1996. – 256 s.
6. Gricenko T. Grani talantu Volodimira Vinnichenka / T. Gricenko // Divoslovo. – 1994. – № 9. – S. 35–38.
7. Efremov S. Volodimir Vinnichenko / S. Efremov // S. Efremov. Istorija ukrains'kogo pis'menstva. – 1989. – T. 2. – S. 290–298.
8. Zhulins'kij M. Gologofa ukraincja Volodimira Vinnichenka / M. Zhulins'kij // Volodimir Vinnichenko. Zapovit borcjam za vizvolennja. – K., 1992. – 123 s.
9. Malec' L. Svit ditjachoi dushi u tvorchosti Volodimira Vinnichenka (za materialami zbirki «Namisto») / L. Malec' // Ukrains'ka mova ta literatura. – 1997. – № 4. – S. 1–2.
10. Panchenko V. «Bo ja – ukrainec'» : Peredmova / V. Panchenko // Volodimir Vinnichenko rab Краси. – K. : Veselka, 1994. – S. 3–21.
11. Panchenko V. «Ja hochu soboju vozvelichiti ukr.....» : Risi psihologichnogo portreta Volodimira Vinnichenka / V. Panchenko // Berезil'. – 1997. – № 11–12. – S. 155–167.
12. Skobeleva-Salogub N. Volodimir Vinnichenko : pro ditej i dlja ditej / N. Skobeleva-Salogub // Slovo i chas. – 1999. – № 7. – S. 60–67.
13. Tkachuk G. Uroki zustrichi z knigoju / G. Tkachuk // Pochatkova shkola. – 1997. – № 6. – S. 24–28.

Статтю подано до редакції 18.02.2015 р.